VU VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

VU Research Portal

Drenkelingen redden: ideaal en symbool

Frijhoff, W.T.M.

published in
Gewina, TGGNWT
1993

document version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Link to publication in VU Research Portal

citation for published version (APA)
Frijhoff, W. T. M. (1993). Drenkelingen redden: ideaal en symbool. *Gewina, TGGNWT*, *16*(1), 43-46.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
vuresearchportal.ub@vu.nl

Download date: 29. Mar. 2024

Gewina 16 (1993) 42-62

VARIA

DRENKELINGEN REDDEN: IDEAAL EN SYMBOOL[1]

W.Th.M. Frijhoff [2]

Gaan we in gedachten 619 jaar terug. We schrijven donderdag 8 september 1373 en we zijn in Delft. Een klein jongetje, Gerrit Stevenszoon genaamd, speelt op het erf van zijn vader, brouwer van beroep. Op dat erf staat een grote kuip met kruidenbier. Gerrit is nieuwsgierig naar de geheimen achter de wand van het vat, te hoog voor zijn oogjes. In een onbewaakt ogenblik klimt de dreumes de kuip op. Wat te verwachten was gebeurt: hij duikelt het vat in en verdrinkt. Wanneer zijn vader, Steven Floriszoon, even later terugkomt, ziet hij dat zijn zoontje in de kuip drijft en meent hij dat het verdronken is. Maar hij durft het er niet uit te trekken, 'om vrese des wairliken rechters' (uit vrees voor de wereldlijke rechter) zoals de tekst zegt. Vader Steven was echter vergezeld van een meisje van zes, Jutte Hugendochter geheten. Een heel wat kordater kind dan de brouwer. Ze rent naar tante Lijsbet, een zus van Gerrits vader. Lijsbet schiet onmiddellijk op het vat toe, trekt kleine Gerrit eruit en legt hem bovenop de kuip, vermoedelijk om zijn benen in het nat te laten bungelen. De moeder van het kind was vertwijfeld. Ze gilde het uit: 'Wee mij, mijn kind is verdronken!' en viel bewusteloos neer. Claes David Vranckenzoon en Jutte Berwolts hoorden de troosteloze moeder schreeuwen en snelden samen met andere buren toe. Ze overlegden met elkaar en zeiden: Laten we het kind aan Onze Lieve Vrouwe offeren. Claes nam het kind in zijn armen, liep ermee naar de Oude Kerk, en legde het voor het beeld van Maria Jesse neer. Allen baden ootmoedig. En onmiddellijk kwam het kind weer tot leven.

Dit verhaal, een van de wonderen uit een middeleeuws mirakelboek, is uit het leven van alledag gegrepen[3]. Op het wonderbare slot na had het evengoed in de achttiende eeuw kunnen plaatsvinden, ja – met uitzondering van een specifiek detail waarop ik zo meteen terugkom – nog tot op de dag van vandaag. De besluiteloosheid van de vader, het doortastend optreden van de vrouwen die van jong tot oud het hoofd koel houden, de radeloosheid van de moeder, de hulp van buren en omstanders, hun meeleven met het verdriet van de ouders en hun pogingen tot het uiterste te gaan om het doodgewaande jongetje te redden – het zijn allemaal gedragsvormen, gevoelens en emoties die we nog dagelijks tegenkomen wanneer er iemand verdrinkt. Juist omdat we het verhaal zo goed herkennen maakt het duidelijk dat het gevaar van verdrinking van alle eeuwen is en overal bestaat.

Vecht de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen dus tegen de bierkaai? Twee elementen in het hier geciteerde verhaal laten zien dat de Maatschappij in de 225 jaar van haar bestaan op wezenlijke punten vooruitgang heeft geboekt. Zoals het ongeval in 1373 werd verhaald, zou het nu namelijk niet meer kunnen plaatsvinden. Om welke twee elementen gaat het? Het zal u in het wonderverhaal zijn opgevallen dat vader Steven zijn verdronken zoontje uit vrees voor de rechter niet uit de kuip durfde trekken, terwijl tante Lijsbet het kind bovenop de kuip liet liggen in plaats van het op de grond te leggen zoals wij zouden doen. Op het eerste gezicht vreemde reacties. Ze kunnen echter heel eenvoudig worden verklaard. De staat van drenkeling is namelijk eeuwenlang vóór alles een juridische categorie geweest: wie te water was geraakt en verdronken, kon door omstanders weliswaar naar de wal worden gebracht maar moest op grond van oude verordeningen met zijn of haar voeten in het water blijven liggen totdat de rechterlijke macht had bepaald of er al dan niet van een misdrijf te water sprake was geweest. Vader Steven was dus bang beschuldigd te worden van moord op zijn zoontje (met het reële risico zelf ter dood te worden veroordeeld) wanneer hij het kind uit de ton zou halen en het onmogelijke zou proberen om het te redden. Een absurde situatie die er gemakkelijk toe kon leiden dat de mens letterlijk aan het recht werd opgeofferd. Wie, zoals de oprichters van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, iets aan de praktijk van het redden wilde verbeteren, zag zich dus voor de zware taak gesteld om de bestaande rechtsregels en de eeuwenoude gewoonten te trotseren teneinde op termijn een echte mentaliteitsverandering te bewerkstelligen.

Het tekent de verlichte idealen van de bestuurderen van de Maatschappij dat zij zich daar vanaf het eerste begin met verve voor hebben ingezet, al duurde het natuurlijk vele decennia voordat er daadwerkelijk iets wezenlijks in de samenleving veranderde. Van de inzet van een juridisch steekspel moest de drenkeling nu tot een subject van

zorg worden gemaakt: niet het juiste verloop van het recht maar het leven van de drenkeling moest in het vervolg op de eerste plaats komen. De drenkeling moest niet in eerste instantie als een mogelijk slachtoffer van onrecht maar als een hulpbehoevende worden beschouwd. Onmiddellijke behandeling diende de eerste reflex van de redders te worden. Dat impliceerde een radicale omslag in de wijze van denken: niet langer moest in termen van de belangen van het recht, dus van de gemeenschap worden gedacht, maar het primaat van het leven, dus de belangen van het individu, moesten gaan prevaleren. In die zin heeft de Maatschappij op haar eigen bescheiden terrein een uiterst belangrijke bijdrage geleverd aan de bredere ontwikkeling van onze cultuur.

Er is nog een tweede element waarbij we de afstand tot de achttiende eeuw ten volle voelen. Het betreft de wijze waarop een redder de mogelijkheid tot opwekking van de levensgeesten bij een drenkeling onder ogen kan zien. Keren we nog even terug tot het Delftse wonder. De grens tussen leven en dood was voor de brouwer, zijn familieleden en buren toen nog minder hanteerbaar dan voor ons thans. De omstanders wisten niet goed wanneer iemand gestorven was. Ze zagen het kind drijven en beschouwden dat als een symptoom dat het verdronken was. Ze wisten niet wat eraan te doen en deden dan ook maar niets. Verdrinking was voor hen in letterlijke zin een noodlottig ongeval waarbij menselijke tussenkomst niet baatte. De enige oplossing lag in een beroep op de hemel, waardoor het noodlot immers werd gestuurd. Tegen het eind van de achttiende eeuw was er wel iets veranderd, maar nog niet veel. Zoals het toen heftige debat over de schijndood laat zien, was de precieze grens tussen leven en dood nog even duister. Nut en noodzaak van tijdig ingrijpen werden wel gevoeld – maar hoe? Er werden allerlei lapmiddelen gebruikt om de levensgeesten weer op te wekken, maar zij steunden vooral op aloude clichés over de werking van het lichaam en de zetel van het leven, niet of nauwelijks op medische inzicht dat experimenteel was onderbouwd.

De belangrijkste vooruitgang die de Maatschappij op dit punt heeft geboekt, valt in één zin samen te vatten. Ze heeft bereikt dat onder brede lagen van de bevolking bij tewaterraking niet langer de maag maar de longen als het kritische orgaan worden beschouwd. De kern van het leven, en daarmee de wijze van redden, is in de publieke perceptie van het spijsverterings- naar het ademhalingssysteem verschoven. Vanaf het eerste begin heeft de Maatschappij zich dus beziggehouden met het leven in de meest rechtstreekse, primaire zin van het woord. Haar methoden waren ten diepste verstrengeld met de levenskrachten en met de oude beelden daarvan. Het kritische punt was de definitie van de grens tussen leven en dood. Waar lag die grens? Wie was dood, wie was slechts schijndood? Tot hoe lang was het mogelijk en nuttig te proberen de levensgeesten op te wekken? En hoe kon men nieuw inzicht in het primair functioneren van het menselijk lichaam zo verspreiden dat ook de basisreflexen van de redder werden bijgesteld. En wel zo dat hij zonder nadenken de juiste daad zou stellen in de crisissituatie die een redding altijd vormt? Voor een juist antwoord op al deze vragen heeft de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen in de 225 jaren van haar bestaan baanbrekend werk verricht.

Toen op 26 oktober 1767 de constituerende vergadering van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen bijeenkwam, werd een unieke instelling geboren. Uniek niet zozeer naar de vorm als wel naar het doel. Naar de vorm leek de Maatschappij aan te sluiten bij de toen opkomende genootschappen, waarvan de vijftien jaar eerder opgerichte Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem in ons land het prototype was. De Maatschappij tot Redding van Drenkelingen stelde zich echter zeker geen wetenschapsbeoefening ten doel. Ze wilde de resultaten van de wetenschap gebruiken om een efficiëntere vorm van hulpverlening aan drenkelingen te propageren en die op grote schaal onder de bevolking van de waterrijke Hollandse steden en dorpen ingang te doen vinden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Maatschappij te Amsterdam werd opgericht. Amsterdam was niet de bakermat van de wetenschappelijke genootschappen, maar wel een dichtbevolkte stad met tal van grachten die gezien de summiere straatverlichting van die dagen bij somber weer gauw aan velen noodlottig werden. Het was ook een stad waar veel verlichte en vermogende burgers met een praktische levensinstelling woonden. En waar allerlei nieuws werd uitgeprobeerd.

De Maatschappij tot Redding van Drenkelingen behoorde tot de kleine groep nieuwe organisaties die probate hulp, en in het verlengstuk daarvan een collectieve verandering van levenshouding, als hun hoofddoel zagen. In feite was de Maatschappij in de toenmalige Republiek het eerste grotere genootschap dat, zonder groepsegoïsme, zijn doel buiten het nut van zijn eigen leden zocht. Ze was ook een van de zeldzame instellingen die bij de verwerkelijking van dat doel geen enkele vorm van maatschappelijke discriminatie toepaste, in tegen-

stelling tot genootschappen die zich de beschaving van de mindere stand of de verheffing van de volksklasse ten doel stelden, zoals de bekende, en 17 jaar later opgerichte Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Het doel van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen kwam voort uit menslievendheid en was gekoppeld aan een algemeen maatschappelijk nutsaspect: zorgen dat een drenkeling die uit het water wordt gehaald niet alsnog sterft omdat de hulpverlener wel goede bedoelingen heeft maar verkeerde methoden gebruikt. Het ging de oprichters van de Maatschappij er niet in de eerste plaats om hulp aan te water geraakten te propageren – kennelijk lag daar niet het probleem. De Nederlanders vonden het normaal een drenkeling uit het water te halen. Maar het menselijk effect van hun goede daad ging weer teniet omdat ze half werk deden en de drenkeling op de wal lieten liggen, verkeerde maatregelen namen ter opwekking van de levensgeesten of al te naïef op Gods ingrijpen vertrouwden.

Bij de formulering van haar concrete doelstelling greep de Maatschappij dan ook niet de algemeenmenselijke reddingsreflex aan, maar beperkte ze zich tot het vervolg van de operatie, namelijk dat deel van het reddend handelen dat met wetenschappelijke inzichten en culturele oordelen of vooroordelen samenhing. Ze wilde bevorderen dat de individuele hulpverlening in overeenstemming was met de ontwikkeling van de medische wetenschap: de drenkeling moest zoveel mogelijk kans op overleven krijgen, er moesten optimale voorwaarden worden geschapen voor een succesvolle redding. Dat doel is steeds het hoofddoel van de Maatschappij gebleven. Daaraan zijn gaandeweg de verschillende door haar verspreide methoden aangepast, van de tabaksklisteer via de manuele of mechanische methoden, tot en met de mond-op-mondbeademing die thans door de Maatschappij wordt gepropageerd.

Het initiatief van de oprichters lag in de lijn van een breder nutsdenken dat niet alleen een hervorming van de maatschappij maar ook van de zeden bepleitte. Het stoelde op het nieuwe besef dat mens en samenleving maakbaar, veranderbaar zijn. Ook preventie kan zinvol zijn, was en is de boodschap: wie bij voorbaat weet wat hij in een noodgeval moet doen, handelt meer verantwoord. Vandaar de brede voorlichtingscampagnes van de Maatschappij. Zij heeft deze steeds als een belangrijk en efficiënt middel tot mentaliteitsverandering beschouwd en er heel veel energie in gestoken. Die mentaliteitsverandering moest zo spoedig mogelijk in concrete effecten worden vertaald. De Maatschappij nam daarvoor haar toevlucht tot een probaat middel: ze stelde bij gebleken welslagen een financiële beloning in het vooruitzicht. Met die geldelijke prikkel dacht ze een gedragsverandering teweeg te kunnen brengen. Het nutselement van de Maatschappij kwam dus niet alleen tot uiting in haar doel, maar ook in de gebruikte middelen. De oprichters waren vooral praktische kooplieden en ondernemers die het nut van een financiële beloning kenden en de middelen om hun ideëel doel te bereiken dienovereenkomstig vaststelden.

Organisaties hebben uitgesproken, statutair vastgelegde doeleinden. Maar ze appelleren ook aan verborgen waarden. Het primaat van het menselijk leven wordt door de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen thans benadrukt met behulp van een methode die niet alleen een onmiskenbare realiteitswaarde heeft maar vanouds ook een van de krachtigste levenssymbolen is. De mond-op-mondbeademing brengt mensen fysiek nader tot elkaar dan welk ander gebaar ook. Hoezeer ook geobjectiveerd als medisch hulpmiddel, mond-op-mondcontact schept een intimiteit die psychische sporen achterlaat. Die man, of vrouw, heeft mijn leven gered! Is er een verhevener daad denkbaar? De levenskus in de vorm van het mondcontact appelleert aan overoude waarden en symbolen. Meer dan andere gebaren is de levenskus uitdrukking van lichaam en geest tegelijk. De westerse cultuur is doordrenkt van de Platoonse overtuiging dat de mondkus meer is dan een teken van vriendschap, genegenheid of liefde. Hij is een volwaardig instrument van leven. In de mondkus wordt het leven zelf meegedeeld: de twee die elkaar kussen vermengen daarin hun ziel. De mooiste uitdrukking daarvan vinden we in het sprookje van Doornroosje, waarin de jonge prins, op het zien van de slapende schoonheid in liefde ontvlamd, haar door een kus weer tot leven wekt, en met haar het hele kasteel dat in een honderdjarige slaap verzonken was geweest. De sacrale waarde van de levenskus wordt vanaf de Renaissance geleidelijk geseculariseerd, maar deze verliest niets van haar kracht. Tot in *De Kus* van Rodin (1886) en van Brancusi (1908) blijft de levenskracht van de mondkus spreken. De mond-op-mondbeademing heeft de symboolwaarde ervan weer in ere hersteld. Wat is er roerender, onbaatzuchtiger, dan een wildvreemde in nood door een zucht van eigen adem het leven terug te geven?

De Maatschappij tot Redding van Drenkelingen vormt zonder de minste twijfel een van de meest sympathieke initiatieven die de achttiende eeuw heeft opgeleverd. Ze is niet alleen een van de oudste Nederlandse organisaties maar ook een van de zeer

weinige waarin alle Nederlanders van nu zich, ondanks alle accentveranderingen in reddings- en propagandamethoden, nog onvoorwaardelijk kunnen herkennen. Juist omdat ze zich op de grens van leven en dood richt, over alle verschillen van tijd en plaats, geslacht, geld, positie en herkomst heen, appelleert ze aan wat ons onderling ten diepste bindt. Als weinig andere instellingen geeft ze dan ook een opmerkelijke continuïteit in samenstelling, doel en methoden te zien. Dat haar doelstellingen door alle veranderingen van onze samenleving en het denken over leven en dood heen nog steeds even fris aandoen als 225 jaar geleden, is, dunkt me, wel het grootste compliment dat men haar en haar bestuurderen kan maken.

[1] Toespraak bij gelegenheid van het 45ste lustrum van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, Amsterdam, 23 oktober 1992. Het tweede deel van deze toespraak is een bewerking van de gelijknamige inleiding op: H.M. Brokken & W.Th.M. Frijhoff (ed.), *Idealen op leven en dood. Gedenkboek van de Maatschappij tot redding van Drenkelingen 1767-1992* (Den Haag: Stichting Hollandse Historische Reeks, 1992) 1-7, alwaar ook verdere literatuuropgave.

[2] Erasmus Universiteit, Faculteit Historische en Kunstwetenschappen, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.

[3] Het wonderverhaal is ontleend aan de mirakelen van Maria Jesse, gepubliceerd door G. Verhoeven, *Devotie en negotie. Delft als bedevaartplaats in de late middeleeuwen* (Amsterdam: VU Uitgeverij, 1992) 202.

LEVENSGEESTEN OPWEKKEN: DROOM EN DAAD[1]

M.J. van Lieburg[2]

Het is 23 augustus 1769 en we bevinden ons in de Goudbergsteeg, achter de Oude Kerk van Amsterdam. Een vrouw heeft zojuist water geschept uit een regenbak en loopt naar binnen. Een buurjochie, Wouter geheten, het éénjarig zoontje van de schuitvoerder Arent van den Berg, is nieuwsgierig naderbij gekomen. Een paar stappen nog, en de dreumes verdwijnt in de nauwe opening van de regenbak. In een mum van tijd is alles rond de put in rep en roer. Terwijl de radeloos schreeuwende moeder door enige buren in bedwang wordt gehouden, wordt met man en macht geprobeerd het kind eruit te krijgen, maar tevergeefs. Pas na tien minuten vindt men een jonge knaap die zich kloekmoedig door de nauwe opening van de regenbak wil wringen en die er weldra in slaagt het kind van de bodem op te halen. Even lijkt het erop dat de hulpvaardige menigte het door de eeuwen platgetreden pad van de drenkelingenzorg inslaat, door 'het onnozele wigt' met de buik naar beneden op een vat te leggen. Een zekere Arjen van Malzem wist echter beter: hij nam een pijp, stak die in 'het fondament' van het kind en begon met het inblazen van tabaksrook. Tien minuten later, nadat een hoofdbeweging van het kind zijn hulpverleners hoopvol had gestemd, werd de behandeling overgenomen door een medicus, wiens hulp intussen was ingeroepen.

'Ik gelaste aanstonds', zo schreef deze dokter Bernard later aan de bestuurders van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, 'dat men een goed vuur zou aanleggen. Ik deed de Moeder het kind geheel ontkleeden, en onderzocht wat men tot hiertoe reeds had in 't werk gesteld. Hierop liet ik den drenkeling in warme lakens leggen, Ik begon hem den buik en borst te wryven met een weinig genever en zout, die ik op een tafel vond, en verzocht de omstanders hem de armen, de dijen en de voeten te wrijven, gelijk zij ook trouwhartig deeden. Welhaast gaf het kind een kreet, terwijl het schuim uit den mond kwam, en het een weinig overgaf. Het slingerde met het hoofd naar den eenen en anderen kant, met meerder beweeging dan het tot nu toe gedaan had; hetgeen ik aan de benaauwdheid toeschreef, waarmede het moest worstelen. ... De pols van de linkerhand begon te kloppen, de beweegingen van het hoofd wierden minder, de benauwdheid scheen op te houden, en het kind begon te schreijen. Ik vroeg aan de moeder op welken drank het kind wel het meeste gesteld was en hoorende dat het bier was, liet ik een weinig warmen, en 'er wat suiker onder mengen om het des te aangenaamer te maaken: ook scheen het dit met smaak te drinken.' Even twijfelde Bernard nog of een tabaksrookklisteer nuttig kon zijn voor de ontlasting, maar liet dit achterwege omdat hij het kind niet verder wilde kwellen. Zelfs werd afgezien van de gebruikelijke aderlating, verbaasd als hij was over het feit dat de strotaders niet waren gezwollen, maar vooral ook omdat hij geen aders op armen en handen van het kind kon vinden. Een dag later speelde onze Wouter weer in de Goudbergsteeg.

'Hoe wenselijk ware het niet dat alle drenkelingen met zoveel voorzichtigheid behandeld en alle gevallen van dien aart met zoveel naauwkeurigheid beschreeven wierden', zo noteerde de secretaris bij de weergave van Bernards relaas in de *Historie en Gedenkschriften*. Voor de nog jonge Maatschappij tot Redding van Drenkelingen bood de redding van Woutertje van den Berg in 1769 inderdaad een uitstekende illustratie van hetgeen zij twee jaar tevoren als haar ideaal had geformuleerd: het op het droge doen brengen van een drenkeling, het nalaten van het schadelijke en wrede tonrollen, de toepassing